

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ РАУФА АБЛЯЗОВА**

Кафедра права та інформаційної справи

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Теорія держави і права»

на тему: «Громадянське суспільство»

Студент-виконавець:

Бойко Інна Володимирівна,
група ЮР-21

Керівник курсової роботи:

Джолос Сергій Вадимович

Курсова робота захищена з оцінкою

Протокол захисту курсових робіт

№ _____ від _____ 20 ____ р.

Черкаси 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	5
1.1. Історія розвитку громадянського суспільства.....	5
1.2. Сутність та різновиди громадянського суспільства.....	10
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ "ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО" ТА ЙОГО ОЗНАКИ.....	15
2.1. Поняття, ознаки та принципи громадянського суспільства.....	15
2.2. Співвідношення держави і громадянського суспільства.....	20
2.3. Громадянське суспільство - середовище формування прав, свобод та обов'язків людини громадянина в світі та в Україні.....	24
РОЗДІЛ 3. ТРУДНОЩІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	29
3.1. Громадянське суспільство: стан та проблеми розвитку.....	29
3.2. Стереотипні перешкоди на шляху побудови громадянського суспільства в Україні.....	32
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	39

Актуальність теми. Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, аналіз його потребує конкретно-історичного підходу.

Зародження та розвиток громадянського суспільства відбувається протягом тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї.

Проблема сутності та тенденцій розвитку громадянського суспільства надзвичайно актуальна, вона невіддільна від питань реформування суспільного життя в Україні. Адже наша держава пройшла складний шлях історичного розвитку. Тривала провінційна роль України, відсутність розвитку її державності стали причиною слабого розвитку громадянського суспільства та його теорії. Тому проблема становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з необхідністю розбудови державності, оскільки вдосконалення суспільства і держави є необхідною умовою демократичного розвитку країни.

Тому дослідження розвитку та становлення громадянського суспільства в Україні є актуальним і своєчасним.

Метою курсової роботи є визначення основних проблем розвитку громадянського суспільства в Україні.

Для досягнення поставленої мети в курсовій роботі потрібно виконати такі завдання:

- проаналізувати історію розвитку громадянського суспільства;
- визначити сутність та різновиди громадянського суспільства;
- дати визначення поняттю, ознакам та принципам громадянського суспільства;

- знайти співвідношення держави і громадянського суспільства;
- дати правову характеристику громадянському суспільству, як середовищу формування прав, свобод та обов'язків людини громадянина в світі та в Україні;
- з'ясувати стан та проблеми розвитку громадянського суспільства;
- охарактеризувати стереотипні перешкоди на шляху побудови громадянського суспільства в Україні.

В ході роботи було використано такі **методи**: формально-догматичний, системно-структурний, соціологічний, аналіз і синтез, порівняння та історичний метод.

Об'єктом дослідження громадянське суспільство.

Предмет теоретичні та практичні основи формування громадянського суспільства в Україні.

Структура курсової роботи складається з: вступу, 3 розділів, 7 підрозділів, висновку, 25 джерел використаної літератури. Загальний обсяг курсової роботи – 41 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Історія розвитку громадянського суспільства

Виокремлення і, відповідно, дослідження поняття «громадянське суспільство» було започатковано в епоху Платона та Аристотеля і призвело в подальшому до появи цілісного вчення про суспільство, державу та людину. Вчені та мислителі епохи Відродження та Нового часу приділили значну увагу дослідженню проблем громадянськості та взаємовідносин людини з владою. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен-Сімон.

Т. Гоббс писав що, первісне положення людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх (*bellum omnium contra omnes*)».^[2]

Г. В. Ф. Гегель звернув увагу на той факт, що природним станом є стан некультурності, насилля та несправедливості. Саме тому, обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення володіє дійсністю.^[3]

Гегель говорив про громадянське суспільство, визначаючи його як антагоністичне, яке роздирають протилежні інтереси, «війна всіх проти всіх». Він виділив три основні моменти громадянського суспільства: три прошарки у громадянському суспільстві: а) субстанціальний (до якого належать землероби — дворяни та селяни);

б) промисловий (фабриканти, торговці, ремісники);

с) загальний (до якого належать чиновники).

Таке, автоматично призводило до певної ідеалізації держави. Це стало поштовхом для розвитку ідеї про те, що справжнім громадянським суспільством може бути лише антидержавна опозиція. Красномовними

прикладами «історичної живучості» цієї ідеї, є, по-перше, ідеї перших соціалістів-утопістів Т. Кампанелли, Т. Мора, Т. Мюнцера, які мріяли побудувати ідеальне суспільство з назвою «Місто сонця», ізолювавши його від злого світу на далекому острові «Утопія»; по-друге, ідеї «комуністичного раю» на землі, що поширилися у 30–40 рр. XIX ст.

Останнім часом проблеми громадянського суспільства, пов'язані з взаємозв'язку особистості, соціальних груп, громадських формувань та держави знаходяться в центрі уваги наших вчених, журналістів і політиків. І це зрозуміло, оскільки формування громадянського суспільства пов'язано з розвитком демократії, ринкової економіки та становленням правової держави інакше кажучи з глобальним соціальним перебудовою, в ході якого мали б виникнути структури суспільного контролю, гарантують зворотний зв'язок між людиною і суспільством. Сучасні уявлення про громадянське суспільство - результат їх тривалої еволюції в історії соціально-філософської та політичної думки, чим і пояснюється їх багатоманітність та суперечливість, і до чого я хотіла би зараз звернутися, кинувши побіжний погляд на історію даного поняття.

У теоретичних дослідженнях громадянського суспільства можна виділити дві основні інтерпретації його суті, два різних розуміння цього поняття. Найбільш традиційною, стала точка зору, згідно з якою "громадянське суспільство" з'являється з виникненням приватної власності і держави. Поняття "громадянське суспільство" використовується тут для характеристики певного стану суспільства і ототожнюється з державою особливого типу, в якому юридично забезпечені і політично захищені основні права і свободи особистості, в силу чого вона може вважатися цивілізованим, тобто громадянським суспільством [1, с. 82].

Друге тлумачення громадянського суспільства пов'язане з уявленням про нього як про певну сферу суспільства - сфері позадержавних відносин і структур. І тут можливі різні варіації: розуміння громадянського суспільства як суспільства в цілому, як особливої його частини, як соціальної

характеристики всіх його членів і т. д. Початковий період - передісторія становлення ідеї громадянського суспільства, (з античності до XVI-XVII століть). Словосполучення "громадянське суспільство" у цей період має зовсім інший зміст, ніж сьогодні.

Для античності та середньовіччя характерна відсутність чіткого розмежування між суспільством і державою, оскільки державне, громадське і полісное означали, по суті справи, одне і те ж. Деякі зміни в розумінні цивільного суспільства відбуваються в епоху Відродження, коли увага все більше акцентується на окремій особистості, ліквідації нерівності, затвердження права в житті суверенної держави. Але й тут і особистість, і суспільство ще розчинені в державі. Це час виникнення та розвитку ідеї громадянського суспільства в концепціях природного права і суспільного договору XVII-XVIII століть. Цей період пов'язаний з концепціями, які висловлювали потреби часу, які зводилися до боротьби абсолютної монархії і зародження буржуазної демократії. Згідно з ними суспільство приходить на зміну природного стану, незалежно від того, як розуміється останнє: як втрачений рай і "золотий вік" (Руссо) або як "війна всіх проти всіх" (Гоббс).

Перехід до громадянського стану супроводжується укладанням суспільного договору, на основі якого народ і влада будують свої взаємини. При цьому підкреслювався принцип свободи особистості, ідея самоцінності окремої людини, повага до його власності і господарської самостійності, невід'ємності її цивільних прав. Формування громадянського суспільства відбувалося паралельно з формуванням держави нового типу - буржуазної держави. Найбільш видними представниками природно-правової теорії та концепції громадянського суспільства були Т. Гоббс, що стояв на консервативній точці зору, що виражав інтереси прогресивно налаштованої англійської аристократії, і Дж. Локк, який вважався засновником буржуазного лібералізму [2, с. 65].

Третім періодом у розвитку ідеї громадянського суспільства буде "інституційний період" (XIX - перша чверть XX століття), що

характеризується розширенням сфери впливу, політичного визнання та затвердження ідейного панування концепції громадянського суспільства в умовах буржуазних революцій. Громадянське суспільство з теоретичної конструкції перетворюється в особливу сферу соціальної реальності, набуваючи тим самим онтологічний статус. Тлумачення громадянського суспільства як особливої позадержавних сфери соціального організму отримало широке розповсюдження в Європі завдяки А. де Токвіль та його дослідженню американської демократії. Відповідно до його теорії, громадянське суспільство, на відміну від держави, - це сфера, для якої характерні не примус, а добровільний вибір, авторитет моралі, а не влади. При цьому їх взаємодія плідно за умови, що держава є демократичною. Громадянські й політичні організації сприяють взаємному розвитку і збагаченню. Тобто Токвіль не виключає політичне початок із сфери громадянського суспільства. Більш того, характер взаємозв'язку політичних і громадянських асоціацій визначає тип самої держави.

Четвертий етап, згідно з нашою періодизації еволюції ідеї громадянського суспільства, - 20-90-ті роки XX століття. На цьому етапі відбувається перехід від практичних вимог економічної та політичної свободи особистості, характерних для попереднього періоду, до розширення свобод у сфері культури, стилів життя і т. д. Поступово з'являються умови для трансформації дихотомії "громадянське суспільство-держава" у більш складні конструкції [3, с. 46].

У подальшому дослідження громадянського суспільства та його зв'язку з державою розвивалися по-західному в рамках локковської, гегелівської і токвілівської традицій. Локковська традиція сприяла її політичному і юридичному аналізу, токвілівський служила теоретичною і практичною основою для досліджень конкретної структури громадянського суспільства, а гегелівська сприяла формуванню загальнометодологічних підходів до проблеми. Гегель вперше в Новий час розмежував держава і громадянське суспільство, підкресливши нетотожність перший другому.

Ідея громадянського суспільства отримує своє практичне втілення в системі стійких, загальноприйнятих уявлень про це товариство, які розуміються і розділяються більшістю його членів. На цій стадії посилюються такі ознаки та фактори, як раціонально-критичне ставлення до соціальної реальності, плюралізм вірувань, ідей, думок та ін. Ідея громадянського суспільства перестає бути лише теоретичною конструкцією, стаючи надбанням повсякденної свідомості. Локковская модель громадянського суспільства витісняється токвілівський. Виникають різні форми реального громадянського суспільства. В даний час вже мало хто ототожнює громадянське суспільство з державою, хоча б навіть і правовим, оскільки в такому випадку поняття громадянське суспільство втрачає власний зміст. Громадянське суспільство тепер виконує функцію сполучної ланки між особистістю і державою, "приватної" і "публічною" сферами, приватним і загальним інтересами [4, с. 123].

Велику увагу розробці ідеї громадянського суспільства в даному напрямку приділяли американські соціологи Р. Нісбет і П. Бергер. Вони також підкреслювали особливу значимість і важливість опосередковуючи структур: церкви, сім'ї, громад, добровільних об'єднань - у якості посередника між індивідом і державою. Вони пропонували політичним інститутам усіляко захищати та заохочувати опосередковують структури і використовувати їх скрізь, де тільки можливо.

Отже, подальша інституціоналізація даної ідеї призводить до утворення безлічі наукових шкіл і течій, що мають політичне значення, так чи інакше впливають на розстановку політичних сил. Деякі з них стимулюють нові соціальні рухи, громадянські ініціативи, сприяють формуванню соціокультурних та правових зразків, що визначають поведінку людей і гарантують їх права і свободи.

1.2. Сутність та різновиди громадянського суспільства

Окрім політичної системи у структурі суспільства слід виділити його неполітичну складову - громадянське суспільство.

Поняття "громадянське суспільство" введено в науковий обіг XVII столітті. Вважається, що вперше його використав видатний мислитель, філософ і вчений Г. Лейбніц (1646-1716) - видатний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець і дипломат. У подальшому ідею громадянського суспільства розвинули Т. Гоббс (1588-1679) і Дж. Локк (1632-1704) - видатні англійські філософи, Ш. Монтеск'є (1689-1755) - знаменитий французький правознавець і політичний мислитель, Ф. Гегель (1770-1831) - один з найвідоміших і впливових філософів в історії людства та ін.

Як і щодо політичної системи суспільства, громадянське суспільство можна визначити виходячи з інституціональної та соціально-функціональної точок зору [5, с. 250].

У першому випадку громадянське суспільство - це неполітична, недержавна частина суспільства, система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів.

У другому - громадянське суспільство є системою неполітичних відносин, які мають місце у суспільстві.

Слід зауважити, що відносини у громадянському суспільстві досить різноманітні та неоднорідні. До них належать господарчі, сімейні, етичні, естетичні тощо, які виникають між суб'єктами громадянського суспільства (громадянами, неполітичними об'єднаннями, підприємствами тощо).

До суб'єктів громадянського суспільства насамперед слід віднести:

- громадян;
- сім'ю;
- громадські об'єднання та союзи (в тому числі асоціації споживачів, спортивні товариства, наукові та культурні співтовариства тощо);

- підприємства та їх об'єднання;
- церкву;
- професійні союзи; тощо.

Специфіка всіх суб'єктів громадянського суспільства полягає в тому, що вони виникають та існують для задоволення неполітичних потреб соціальних суб'єктів. Відповідно, вони завжди утворюються та формуються не державою, а з ініціативи громадян або їх груп.

Колективні суб'єкти громадянського суспільства виникають, як правило, спонтанно й у контексті реалізації потреб та інтересів громадян, які формують такий суб'єкт. Наприклад, бажання захистити інтереси громадян як споживачів веде до виникнення союзів споживачів, а зацікавленість у заняттях спортом - до добровільних спортивних товариств тощо.

Суб'єкти громадянського суспільства існують незалежно від держави. Однак сказане не слід розуміти таким чином, що громадянське суспільство та його суб'єкти не взаємодіють і не зазнають впливу з боку держави й інших політичних інституцій, а також, своєю чергою, не впливають, а іноді не скеровують процеси у політичній сфері, не визначають дії держави тощо. Громадянське суспільство саме впливає і, відповідно, відчуває вплив держави та її інституцій [6, с. 93].

Отже, головними ознаками громадянського суспільства є те, що:

- воно виникає та функціонує спонтанно;
- формується необмеженою кількістю соціальних суб'єктів, яких чітко персоніфікувати неможливо;
- метою існування громадського суспільства є реалізація неполітичних інтересів і потреб його суб'єктів;
- у громадянському суспільстві відсутня чітка ієрархічна внутрішня побудова, що, крім іншого, допускає та передбачає як мінімум наявність кількох центрів суспільної влади всередині суспільства;
- незалежність соціальних суб'єктів один від одного та від держави, її інститутів; тощо.

Деякі вчені вважають, що громадянське суспільство - це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

При цьому вказується, що громадянське суспільство - це не державно-політична, а соціально-економічна й особиста сфера життєдіяльності людей. Це вільне, демократичне, правове і цивілізоване суспільство, де немає місця режиму влади, класовій ненависті, тоталітаризму, насильства над людьми, де поважають закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості. Це суспільство з ринковою економікою, ініціативним підприємництвом, розумним балансом інтересів різних соціальних груп.

С таким розумінням громадянського суспільства важко погодитись, тому що такий погляд не відповідає дійсності, оскільки в такому випадку неполітична сфера існує лише в розвинутому демократичному (причому дійсно демократичному) суспільстві. Але, вочевидь, ця сфера існує в будь-якому суспільстві. Крім того, якщо погодитись з поданою вище думкою, то виникає досить серйозна термінологічна плутанина, яка призводить до змішування понять і співвідношення їх змістів, а це є неприйнятним з наукового погляду.

Як політичні системи, так і громадянські суспільства, що існували, існують та існуватимуть, залежно від ступеня демократичності влади та наявності у суспільній структурі механізмів вирішення протиріч можна розділити на громадянські демократичні та авторитарні суспільства [7, с. 92].

При цьому громадянське демократичне суспільство може визначатись і характеризуватись як вільне, зорієнтоване на конкретну людину, що створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, гуманних ідеалів, забезпечує свободу творчої та підприємницької діяльності, можливість реалізації прав людини і громадянина, виробляє механізм обмеження та контролю за діяльністю держави. В такому випадку сучасне громадянське

суспільство - це правове, ліберально-демократичне, плюралістичне, відкрите суспільство, основним суб'єктом якого є вільний індивід, який реалізує свої інтереси в межах єдиного для всіх закону та суспільного правопорядку.

Людина як член громадянського суспільства є повноправним і водночас відповідальним (дотримується та виконує свої обов'язки та поважає права інших) учасником різноманітних суспільних відносин - економічних, духовних, інформаційних тощо [8, с. 10].

Відповідно до такого погляду можна вивести й ознаки сучасного розуміння громадянського суспільства, яке ґрунтується на принципах демократії. До них відносять:

- наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва;
- розвинену систему інститутів демократії;
- правову захищеність громадян;
- високий рівень громадянської культури й освіти населення;
- визнання та забезпечення максимально широкого спектру прав і свобод людини;
- розвинуту систему самоврядування, в тому числі місцевого;
- конкуренцію інститутів, структур, суспільних груп населення тощо, які утворюють громадянське суспільство;
- вільне формування громадської думки, її плюралізм;
- домінуючу соціальної політики у діяльності держави;
- багатокладну економіку;
- питому та визначальну вагу в суспільстві середнього класу.

Зрозуміло, що громадянському суспільству з авторитарним режимом притаманні зовсім інші ознаки. В межах авторитарних режимів громадянське суспільство має інші цілі, завдання та функції щодо держави та різних суспільних груп і класів.

Отже, політична система суспільства (у тому числі держави) і громадянське суспільство є складовими суспільства, при цьому вони виникають та існують лише завдяки наявності одне одного.

Держава, будучи складовою політичної системи суспільства, не є тотожною останній, хоча за певних умов вона досягає такого рівня втручання у суспільні справи, що може скластись ілюзія, що держава і є політичною системою суспільства або суспільства в цілому [9, с. 13].

Однак це лише ілюзія. До речі, чим більшим є втручання державної влади у політичні справи й у справи окремої особи, тим більшого занепаду зазнає громадянське суспільство. Відповідно, одним із завдань суспільних наук (у тому числі юридичних) є пошук оптимального та найбільш прийнятного для нормального розвитку суспільства співвідношення (балансу) участі держави у суспільних справах і, відповідно, визначення сфери реалізації відносин, які формують громадянське суспільство.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ "ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО" ТА ЙОГО ОЗНАКИ

2.1. Поняття, ознаки та принципи громадянського суспільства

Виходячи з теоретичних розробок ідеологів громадянського суспільства, а також практичного досвіду у країнах, де і в якому вигляді воно існує, можна виокремити такі принципи громадянського суспільства, що у більшості випадків впливають або прямо передбачені Конституцією України і які водночас з певною часткою умовності можна вважати також і його ознаками:

- свобода та ініціативність особистості, що спрямовані на задоволення розумових потреб членів суспільства без шкоди для його загальних інтересів (статті 22, 23, 29 та інші Конституції України) [10];

- розвиток суспільних відносин відповідно до фундаментального принципу-кантівської філософії, за яким людина завжди повинна розглядатися як мета, а не засіб (статті 21, 22 Конституції України) [10];

- ліквідація відчуженості людини, неприйняття людьми соціально-економічних реформ і перетворень, економічних і політичних структур та інститутів (статті 34, 35 Конституції України) [10];

- реальне забезпечення здійснення принципу рівних можливостей у політиці, економіці, духовній сфері життя суспільства (ст. 24 Конституції України) [10];

- постійний захист прав і свобод людини і громадянина, який зумовлює необхідність визнання незалежності громадянського суспільства щодо держави (ст. 22 Конституції України) [10];

- плюралізм усіх форм власності, серед яких приватна власність в її різних формах посідає провідне місце як основа ініціативної, творчої підприємницької та іншої господарської діяльності. Реальне і практичне

визнання того факту; що тільки власник може бути дійсно вільною і незалежною щодо держави особою (ст. 41 Конституції України) [10];

- існування в абсолютній більшості так званого середнього прошарку, який здатний стати повноцінним виробником і споживачем і бути соціальною базою громадянського суспільства. Відсутність поляризації населення на надзвичайно заможних і дуже бідних (ст. 48 Конституції України) [10];

- плюралізм духовного життя суспільства, в основі якого є визнання і реальне забезпечення гуманістичних та демократичних загальнолюдських цінностей (ст. 15 Конституції України) [10];

- офіційна заборона і практична відсутність з боку держави та інших соціальних суб'єктів жорстокої регламентації і будь-якого втручання в приватне життя членів суспільства (ст. 32 Конституції України) [10];

- існування і функціонування розвинутої соціальної структури, яка гарантує задоволення різноманітних Інтересів різних групі верств населення;

- активна участь у всіх сферах суспільного життя недержавних самоврядних людських спільностей (сім'я, корпорація, господарські товариства, громадські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, діяльність яких врегульована статтями 36 - 40 Конституції України) [10];

- розвиток ринкових відносин, в яких відповідно до своєї сутності беруть участь на рівних засадах суб'єкти всіх форм власності і видів господарської діяльності (ст. 42 Конституції України) [10];

- визнання і гарантування ідей верховенства Права, що відображається в його поділі на публічне і приватне, теорії розподілу права і закону та визнанні, що право може існувати поза своєю інституційною формою - законодавством. Магістральна орієнтація права на людину трудівника і власника, на рівний правовий статус у сфері приватного права державних, громадських структур і окремого громадянина;

- підпорядкованість громадянському суспільству демократичної правової соціальної держави, сутність соціальної спрямованості якої виявляється в тому, що держава, використовуючи всю палітру відповідних демократичних владно-управлінських засобів, забезпечує своїм громадянам економічну та іншу безпеку, особисту свободу і суспільну злагоду.

Навіть загальний аналіз цих принципів у їх зіставленні із сучасним економічним, політичним і духовним станом України переконує, що далеко не усі компоненти громадянського суспільства в ній існують. А тому саме на їх створення і розвиток і повинна спрямовуватися діяльність демократичної правової соціальної держави, формування якої повинно відбуватись інтенсивно, і паралельно зі становленням громадянського суспільства. При цьому така держава теж має відповідати певним вимогам-принципам, які б кореспондували із принципами громадянського суспільства. До них необхідно віднести: держава є об'єднанням консолідованих, законослухняних і свідомих громадян; в ній панує Право, як загальна міра свободи, рівності і справедливості у суспільстві, що і визначає зміст чинних законів та інших правових актів; на високому рівні врегульований і забезпечений правовий статус людини і громадянина; достатньо розвинута система чинного законодавства; держава, її органи і посадові особи та суспільство, що складається з народу, націй, етнічних груп, окремих громадян, взаємно відповідальні; провідну роль у вирішенні спірних питань і конфліктних ситуацій між усіма соціальними суб'єктами відіграють судові органи; у суспільстві панує законність і правопорядок, внаслідок ефективної діяльності правоохоронних органів; громадянам притаманний високий рівень правосвідомості і правової культури; забезпечено цивілізований рівень добробуту громадян, їхню особисту свободу, соціальну злагоду і спокій [11, с. 223].

Виходячи з цього, громадянське суспільство - це така організація людей, в якій кожна людина є вільною в своїй поведінці і має можливість приймати свої власні, особисті, самостійні рішення. Йому притаманна віра в

людину, в загальну справедливість, в людський розум, тобто це «відкрите суспільство» у як його називає К. Поппер, вважаючи, що воно є реальністю в розвинутих західних демократіях. Нині ці суспільства ще далекі від абсолютної досконалості, в них існує злочинність, зловживання вільним ринком, проте, підкреслює він, поряд з цим вони значно кращі, більш вільні; переважно чесніші і справедливіше порівняно з усіма суспільствами, що існували до них.

Щодо інших принципів і ознак громадянського суспільства, то слід зауважити, що різні дослідники виокремлювали досить широке їх коло. Так, починаючи ще з Аристотеля, до них відносили такі основні ідеї: невтручання державних структур у майнові відносини громадян; рівність усіх громадян перед законом; свободу слова і пересування; реальність принципу розподілу влади; виборність державного органу і його підзвітність; певний термін здійснення державним органом своїх повноважень.

Істотно доповнив ці принципи і ознаки громадянського суспільства Г. Гегель. Він вважав, що до них слід віднести: приватну власність як матеріальну основу особистої свободи індивіда; безпосередньо особисту свободу, що обов'язково має бути забезпечена державно-правовим захистом; визнання прав, свобод, обов'язків і законних інтересів осіб і саму особу такими, статус яких має публічний характер завдяки єдності і обов'язковості для держави та їх інтересів; всезагальну обізнаність у справах суспільства і держави, що має стабільний характер; високий рівень значущості і розвинутості громадської думки; принцип справедливості, який втілюється у праві і вимагає неухильного дотримання вимог законів; надзвичайну роль у вирішенні можливих конфліктів правосуддя, яке надійно захищає особисті і суспільні інтереси; достатню розвиненість правової основи суспільства, ефективність усіх видів правового регулювання; розвиток і вдосконалення найрізноманітніших видів корпорацій [12, с. 83].

Сучасна теорія громадянського суспільства розглядається як парна категорія не тільки, правової, а й соціальної держави. Більше того,

зазначається, що соціальна держава є державою громадянського суспільства, оскільки це поняття органічно вбирає в себе цілий ряд позитивних властивостей, що притаманні громадянському суспільству. Такими спільними властивостями громадянського суспільства і соціальної держави є принципи: забезпечення громадянам гідного життя відповідно до їх матеріального добробуту і соціального захисту; гарантування особистої свободи громадянам; боротьба цивілізованими методами за соціальну злагоду, мирне вирішення можливих конфліктів.

Звідси можна зробити висновок про те, що громадянське суспільство поєднується з державою завдяки особливому, моральному зв'язку. Сутність його полягає в тому, що вони повинні базуватися на одних моральних основах, реалізовувати і дотримуватись у своєму розвитку однакових моральних принципів - принципів загальнолюдської моралі. За наявності такого суспільного стану їх взаємовідносин можна вести мову про те, що громадянському суспільству відповідає громадянська держава і навпаки.

Важливою ознакою громадянського суспільства є економічна самостійність і самодіяльність особи. Остання має поєднуватися з однією з ознак соціальної держави, а саме з принципом матеріального забезпечення і соціального захисту громадян. Це необхідно тому, що в іншому разі забезпечення і захист громадян можуть розглядатися як благодійність держави, яка насправді повинна допомагати тільки особам, які з певних, визначених законодавством причин, не можуть самостійно забезпечити і захистити себе.

Отже, громадянське суспільство органічно взаємопов'язане з державою, воно не існувало до держави і поза державою і водночас громадянське суспільство володіє стосовно держави верховним суверенітетом, сенс якого полягає в тому, що саме інтереси громадянського суспільства мають у країні пріоритет щодо державних інтересів, структури державного апарату, форм держави, державно-правового режиму і т. ін.

2.2. Співвідношення держави і громадянського суспільства

Громадянське суспільство – це:

- по-перше, асоціація людей у якій кожна людина вільна як така, що володіє невідчужуваними правами, рівноправна з іншими членами суспільства, самостійна у виборі правового стану (громадянство, іноземного громадянства, відсутність громадянства);
- по-друге, недержавні (інституціоналізовані в об'єднання громадян) асоціації людей по соціальній, етнічній, релігійній і іншим належностям, політичним, професійним і ін. інтересам;
- по-третє формуються на цих основах суспільні (недержавні) відносини, що розвиваються і функціонують на самоуправлінських засадах, самопрояві волі й інтересів окремих індивідів, їхніх угруповань, діючих у вільному від державно-правового впливу просторі суспільства [13, 116].

Співвідношення громадянського суспільства і правової держави характеризується тим, що їх не можна ні ототожнювати, ні протиставляти, тим більше відривати одне від одного. Вирішення проблеми їх співвідношення пов'язане з розумінням держави як невід'ємної підсистеми громадянського суспільства, в якому вона має власний сектор діяльності.

Державу не можна уявити без права, тому залежно від ролі права вона може бути або правовою, або не існувати взагалі. Однак реально забезпечити здійснення всіма суб'єктами основних прав людини може лише та держава, для якої це є основною функцією, тобто правова держава. Така держава може бути розбудованою лише там, де існують інститути громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має складну і плинну структуру: це комплекс соціальних груп, приватних осіб, їх асоціацій та інститутів (включаючи сім'ю, школу, церкву, добровільні об'єднання за професійними, віковими, творчими та іншими інтересами, різноманітні клуби, спілки, товариства, громадські організації, рухи, політичні партії), взаємодія яких регулюється громадянським правом.

Структуру громадянського суспільства складають такі суспільні відносини: економічні, соціальні, політичні, соціокультурні та інші.

Економічною основою, фундаментом громадянського суспільства є недержавна власність на засоби виробництва. Вона може існувати в індивідуальній і колективній формах. Суб'єктами різновидів індивідуальної власності виступають індивіди та домашні (сімейні) господарства. Колективною є власність акціонерних товариств, кооперативів, релігійних і громадських об'єднань та організацій, трудових колективів різних форм господарювання тощо. Наявність у громадян власності на засоби виробництва робить їх незалежними від держави в економічному відношенні. І навпаки, тотальне одержавлення власності, наприклад за соціалізму, ліквідує економічну основу громадянського суспільства, ставить громадян у повну залежність від держави як роботодавця [13, 123].

Поряд з правом приватної власності важливе значення для громадянського суспільства має гарантована державою свобода підприємницької, трудової і споживчої діяльності.

Соціальну структуру громадянського суспільства складають різноманітні соціальні спільності — класові, етнічні, демографічні, професійні тощо та відносини між ними. Такі спільності є в будь-якому суспільстві. Особливість громадянського суспільства полягає в наявності у ньому класів власників засобів виробництва, економічною основою існування яких є недержавна, передусім приватна, власність. Характерною рисою соціально-класової структури сучасного розвиненого громадянського суспільства є переважання в ній так званого середнього класу як прошарку людей з відносно високим рівнем матеріального достатку. Первинний соціальний осередок громадянського суспільства — сім'я. Сім'я є найбільш сталим інститутом громадянського суспільства, який зберігає певну автономію стосовно держави навіть у тотально одержавлених суспільствах.

Елементами політичної структури громадянського суспільства виступають недержавні політичні інститути, основними з яких є політичні

партії, громадські організації і суспільні рухи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації. Політичні відносини як відносини з приводу влади притаманні і громадянському суспільству, однак у ньому вони не є державно-політичними і виступають як відносини між недержавними політичними інститутами.

Структуру духовної сфери громадянського суспільства складають соціокультурні відносини, а її елементами є школа, церква, різноманітні культурно-мистецькі заклади — тією мірою, якою вони виступають як недержавні утворення. Духовне життя громадянського суспільства характеризується ідеологічною багатоманітністю. Воно несумісне з пануванням єдиної ідеології, з так званою державною ідеологією, насадженою ідеологізованою державою [14, с. 204].

Існують й інші елементи структури громадянського суспільства. Всі вони мають одну особливу рису — вони перебувають поза межами впливу держави як політичного інституту, вони є недержавними.

Між державою і суспільством повинна бути певна дистанція — такий собі кордон демократії, перетинання якого веде до одержавлення суспільства, що з позиції демократії та гуманізму неприпустимо. У межах такого кордону держава є суттєво необхідною громадянському суспільству, яке без неї не зможе не тільки розвиватися, а й існувати. Тут варто погодитися з Регелем, який не вважав державу чимось зовнішнім стосовно до громадянського суспільства і пояснював їхній органічний взаємозв'язок надзвичайно просто. Громадянське суспільство, підкреслював він, являє собою поєднання відмінних одна від одної осіб, які його утворюють. Але за внутрішньою природою дії внутрішніх, характерних для нього, сил громадянське суспільство характеризується домінуванням роз'єднання, а тому, щоб його зв'язати, перебороти це роз'єднання, і необхідна держава як загальний зв'язок.

Те що громадянське суспільство функціонує у недержавній сфері не означає, що воно ізольоване від державно-правових інститутів, організацій

правових засобів впливу на діяльність організацій і поведінки людей у системі громадянського суспільства. При цьому використовуються різні державно-правові засоби: законодавчі акти, правові відносини, що складаються в зв'язку з правовим регулюванням поведінки людей, організацією, діяльністю і припиненням об'єднань людей, функціонуванням інших інститутів громадського суспільства, договірні і позадоговірні засоби правового регулювання взаємин, взаємодії суспільства і держави, правоохоронна діяльність держави, його органів і організацій.

Найважливіші принципи громадянського суспільства і демократично-правової держави, їхніх взаємин на індивідуальному і масовому (асоційованому) рівнях закріплені й оформлені в системі конституційного ладу. У відмінності від суспільства, у яке держава входить у якості найважливішої політичної організації, центра, навколо якого «обертається» усе політичне життя, громадянське суспільство не включає державу, не дивлячись на те, що всі його потреби й інтереси в різному ступені і формі знаходять висвітлення в державній діяльності, переломлюються «крізь» волю держави, одержуючи загальне значення в системі законодавства, юридичних засобів, що забезпечують стабільність і нормальний розвиток цивільного суспільства.

Правова держава не може існувати без громадянського суспільства. Особливість їх взаємодії за демократичного політичного режиму полягає в тому, що громадянське суспільство підпорядковує собі державу і контролює її. Найповніше зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється через права і свободи особи.

З одного боку, конституційне проголошення і закріплення прав і свобод особи є політико-правовою основою розмежування громадянського суспільства й держави.

З другого боку, права і свободи є найголовнішою ланкою, котра з'єднує громадянське суспільство й державу; завдяки наявності у громадян політичних прав вони підпорядковують державу своєму впливові та

здійснюють контроль над нею. Оскільки реальність прав і свобод особи є одночасно однією з основних ознак правової держави і найважливішим надбанням громадянського суспільства, то це означає, що вони — правова держава і громадянське суспільство — взаємно передбачають одне одного.

Отже, системи громадянського суспільства і правової держави доповнюють одна одну. Правова держава підпорядковує свою діяльність громадянському суспільству і конкретній людині, відповідає перед ними за свою діяльність.

2.3. Громадянське суспільство - середовище формування прав, свобод та обов'язків людини громадянина в світі та в Україні

До класичних понять громадянського суспільства слід відносити: власність і підприємництво, як його основу; національну, і в тому числі екологічну, безпеку, визнаючи пріоритет останньої над економікою; сім'ю, що є природним, соціальним осередком громадянського суспільства; освіту, науку і культуру, що повинні мати, переважно, не державний, а суспільно-світський характер; громадські об'єднання як форму самовиявлення і самозахисту інтересів громадян; засоби масової інформації, забезпечуючи свободу інформації, а також рівні права і можливості доступу до інформації; пряме народовладдя, основою якого є суверенна воля народу і яке може здійснюватися через референдуми, вибори, народну законодавчу ініціативу, всенародні та місцеві обговорення найважливіших питань державного і громадського життя та інші форми безпосередньої демократії.

Виходячи саме з такої теоретичної конструкції, Конституція України проголосила у ст. 5, що носієм влади та єдиним джерелом влади в Україні є її народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Тобто Конституція України офіційно визнала владу громадянського суспільства і затвердила верховенство цієї влади над усіма іншими. Це вбачається у конституційному положенні про те, що право

визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народів України і не може бути узурповане навіть державою, її органами і посадовими особами.

Слід також наголосити, що під безпосереднім здійсненням влади Конституція розуміє вибори народних депутатів України, депутатів і голів місцевих рад, Президента України, референдуми (всеукраїнський і місцеві) тощо. Одна з найважливіших форм безпосереднього здійснення влади - всеукраїнський референдум - може проголошуватись навіть за народною ініціативою. Однак шлях України до поглиблення безпосередніх форм здійснення влади народом був би більш послідовним, якби одночасно з проголошенням народної ініціативи щодо всеукраїнського референдуму відбулося конституційне встановлення права народної законодавчої ініціативи, що передбачена, наприклад, в Австрії, Білорусі, Іспанії, Італії, Латвії, Литві та деяких інших країнах. Сутність її полягає у тому, що певна кількість виборців має право порушити перед парламентом питання про прийняття конкретного закону, а представницький орган зобов'язаний розглянути це питання. Принагідно слід зауважити, що якби і саму Конституцію України було прийнято на всеукраїнському референдумі, то це сприяло б її більшій легітимності, а отже і стабільності, і стало б перешкодою на шляху намагань деяких політиків щоразу змінювати її [15, с. 17].

Розглядаючи проблеми формування громадянського суспільства, слід також звернути увагу на те, що воно у різних країнах є різним. Громадянське суспільство - це не стереотип, а ідея, що практично втілюється з урахуванням традицій, історії, менталітету населення. Так, сумнівною є ідея індивідуальної приватної власності, що лежить в основі класичної доктрини громадянського суспільства, з огляду на те, що у США, де, напевне, ніхто не заперечуватиме наявність громадянського суспільства, налічується 70 тисяч підприємств з груповою власністю. Щоб зрозуміти, чому так сталося, слід звернутися до історії становлення громадянського суспільства у цій країні. Його сформували колоністи-переселенці, які, борючись за незалежність

проти англійської монархії, поступово впроваджували у суспільство найбільш йому притаманні принципи соціального життя. Серед них найважливішим вважався принцип особистої свободи, що пізніше разом з принципом недоторканності приватної власності заклав основи громадянського суспільства у США. Насамперед ці принципи були закріплені у Конституції США 1787 р. і в американському законодавстві, хоч спочатку не поширювались на негрів-рабів, а пізніше почали зводитись до регламентування всієї сукупності політичних та економічних основ громадянського суспільства. Із запровадженням «нового економічного курсу» США, що призвело до якісних змін у виробництві, спочатку розпорошена індивідуальна приватна власність набула тенденції до об'єднання, так виникли різні форми групової власності, що більше відповідають сучасним вимогам прогресуючого виробництва.

По-іншому формувалося громадянське суспільство у Франції. Велика французька буржуазна революція заклала основи нової держави та демократичних політичних інститутів суспільства, зруйнувавши натомість старі феодальні суспільні відносини. Однак цей процес був складним і тривалим. Досить згадати, що на цьому шляху було кілька реставрацій монархічного режиму, революцій та збройних повстань, насильницьких дій як з боку правлячих кіл, так і народних мас. Про складність створення французького громадянського суспільства свідчить той факт, що у різні роки у Франції приймалися три монархічні конституції та шість республіканських, існували два режими, що не були конституційно оформлені, а також чотири тимчасових правління. При цьому слід взяти до уваги, що кожна влада по своєму вирішувала питання формування громадянського суспільства, гальмуючи, або, навпаки, стимулюючи його розвиток [16, с. 40].

Показовою щодо цього є також Японія, де ринок з характерними для нього відносинами будувався не всупереч, а з урахуванням національної культури, національних традицій. Водночас слід визнати, що національний генотип, під яким розуміють найглибший і стабільний зріз національної

культури, у японців зовсім не відповідав традиційним уявленням про ринкові відносини (закриті сімейно-родові спільності, общинний колективізм, негативне ставлення до індивідуальної ініціативи і виділеності, традиційно-патріархальне право тощо). Однак в Японії, при оптимальній організації справи, ці явища не стали перешкодою, а навпаки, навіть сприяли (система довічного найму, колективістські відносини в японських фірмах тощо) поступовому рухові до цивілізованого ринку й аналогічних відносин, щоправда, не на зразок європейського, американського, а саме японського, рівень розвитку та успіхи якого добре відомі.

Сучасний економічний стан України засвідчує, що перехід до цивілізованого ринку, ринкової економіки не може бути обвальним, нерегульованим. Адже відсутність необхідної правової бази, послаблення державного регулювання економічними процесами у наш час підривають економіку країни. Не справилися агітаційно-гаслові запевнення деяких політичних лідерів, що представляють партії і рухи, про те, що ми, завдяки виробництву найважливішої для населення і суспільства у цілому продукції, на порозі нового «економічного дива», або ж, що «Захід нам допоможе». Результатом такої невваженої, а, вірніше, відсутності науково обґрунтованої, перевіреної в усіх аспектах політики стати: закриття та перепрофілювання багатьох підприємств; безробіття; грубі порушення господарського законодавства, що має багато прогалин у правовому регулюванні характерних для цього часу економічних відносин; відсутність дійового контролю за господарською діяльністю і, що особливо важливо, -- за витратою коштів, насамперед валютних; фактична втрата важелів управління економічними процесами, що у більшості випадків зумовлено розірванням господарських зв'язків між різними суб'єктами господарювання і як наслідок цього -- величезний відсоток корумпованості й хабарництва на всіх рівнях державної влади, рекет, розгул організованої злочинності в різних її проявах.

Це переконує, що громадянське суспільство -- дуже складний, чутливий, структурований суспільний організм. Однак можна стверджувати, що вирішальна роль у ньому, з точки зору його найбільш загальної характеристики, належить рівню розвитку приватної власності в різних її формах, кожна з яких повинна органічно входити в економічний устрій суспільства тієї чи іншої конкретної країни [17, с. 127]

Безперечно, найважливіша роль у реалізації цих складних завдань належатиме демократичній, правовій, соціальній державі Україна, яку разом з самим суспільством ні в якому разі не слід зневажати. Ще визначний російський вчений С. Л. Франк у суспільному житті виділяв два начала: планомірність і спонтанність, що представлені двома структурами -- державою і громадянським суспільством. Наявність цих двох структур, на його думку, пов'язана відповідно з планомірністю і спонтанністю, а вони зумовлюють у суспільстві консерватизм і творчість, і те й інше є необхідним для соціального розвитку. Звідси все, що стосується формування і розвитку громадянського суспільства, залежить від держави, і навпаки. Франк писав: «Державність так само неможлива без своєї природної основи -- громадянського суспільства з його самочинно утвореною тканиною, -- як останнє неможливе без планомірної єдності держави, що оформлює його» [18, с. 150].

Отже, Українській державі для успішного формування громадянського суспільства слід насамперед забезпечити встановлення політичного компромісу між різними політичними партіями та іншими політичними силами, що діють у країні. Загальновідомо, що будь-який консенсус вимагає поступитися деякими власними інтересами і позиціями заради об'єднання зусиль для досягнення чогось більш загального.

РОЗДІЛ 3

ТРУДНОЩІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Громадянське суспільство: стан та проблеми розвитку

Формування в Україні громадянського суспільства відбувається досить повільним шляхом. Причиною такого повільного його розвитку є те, що частина суспільства просто не усвідомлює необхідність демократичних реформ, а інша значна частина тяжіє до повернення тоталітарного управління радянського зразка. Країни Західної Європи, на відмінну від нашої держави, вже пройшли цей процес, навіть значно раніше.

Характеризуючи становище громадянського суспільства в сучасній Україні варто зазначити, що для нашого суспільства є характерним маргіналізація громадського життя. Так, за декілька останніх років значна частина громадян взяла участь у страйках, демонстраціях. При чому, участь людей у зазначених громадських акціях пов'язана насамперед через соціальні проблеми: (невиплата заробітної плати, пенсій). Крім того, після Помаранчевої революції 2004 року багато українських громадян зневірилися у політиках, а тому якщо і беруть участь у акціях на підтримку того чи іншого політичного діяча, то лише за суму певної винагороди. Таким чином, залишається низька активність громадян у громадському житті, що негативно впливає на становлення демократичного суспільства [19].

Ще одним негативним моментом є розпорошеність громадських організацій. На сьогодні, у нашій країні нараховується більше 106 професійних спілок. Багато із цих профспілок копіюють функції один одного і, що найголовніше, майже не діють. Бездіяльність загаданих формувань підриває довіру українських людей до принципу професійної спілки як такого.

Значні проблеми виникають і у зв'язку із домінування авторитарного принципу формування владних інституцій, який відображається і на створенні громадських організацій. Мабуть всім відомі випадки добровільно-примусового вступу до профспілок або інших громадських утворень.

Країни Західної Європи, громадянське суспільство яких вже перебуває на значно вищому етапі розвитку, законодавчо врегулювали європейські стандарти громадянського суспільства [20].

Для того, щоб зменшити негативні тенденції у процесі становлення українського громадянського суспільства доцільно здійснити такі заходи:

1. провести моніторинг діяльності об'єднань громадян на предмет їх ефективності та ліквідувати ті з них які не працюють;
2. пункт 2 частини статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» доповнити викласти у такій редакції: «розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів, шляхом зменшення впливу авторитарних методів управління;» [21];
3. спрощення процедури реєстрації об'єднань громадян;
4. повернутися до мажоритарної системи виборів народних депутатів України і депутатів місцевих рад.

Стан громадянського суспільства в Україні є досить постійно зростаючим до розуміння політичний цінностей та речей. Щороку відбувається тенденція зростання громадських, організацій політичних партій в Україні. Масові акції та протести так би мовити штучно створеним проблемам в державі, починаючи з 2004 року починають набуватися громадянами більш свідомих дій в прийнятті участі, яких завжди підтримує якась партія, організація або спілка.

В демократичній державі розуміння громадянського суспільства повинно виходити аж за рамки самого громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації [22, с. 131].

Держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою заінтересовані в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку.

Для покращення розвитку громадянського суспільства в Україні на даний момент потребується:

- сприяння встановленню максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- зростання соціального капіталу для підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії у суспільстві;
- створення сприятливих умов для утворення та функціонування інститутів громадянського суспільства;
- забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, зокрема, шляхом створення умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави;
- запровадження громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію;

- сприяння благодійній, волонтерській діяльності, іншим формам громадської активності та громадянської культури.

Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання).

Отже, із усього вищезначеного можна зробити висновок, що громадянське суспільство у країнах Західної Європи перебуває на значно вищому щаблі розвитку ніж в Україні. Тому держава має здійснювати процес його створення шляхом поєднання українського та європейського досвіду.

3.2. Стереотипні перешкоди на шляху побудови громадянського суспільства в Україні

Здобувши незалежність, Україна обрала демократичну форму державного правління. Сучасне розуміння демократії як системи представницького правління, за якого уряди обираються народом і є відповідальними перед ним, пов'язане з уявленнями про багатоманітність соціальних інтересів і політичних поглядів та їх представництвом на державному рівні через різні, але рівні у своїх правах громадські та політичні організації. Плюралістична демократія заснована на прагненнях людей і їхньому виборі, а не на “спущених” згори цілях. Умовою її консолідації та успішного функціонування є наявність розвиненої мережі інститутів громадянського суспільства.

Під громадянським суспільством розуміється автономну (стосовно держави) сферу спілкування та взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією

та законами. Його головними інститутами є: добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади; незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; сама громадська думка як соціальний інститут; у певному сенсі — вибори та референдуми, як засіб формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо) і розподільчо-регулятивні інститути держави загального добробуту.

Проте громадянське суспільство не обмежується інститутами. Як соціокультурний феномен є певним типом (моделлю) соціальної організації і взаємодії. Його якісними характеристиками є: довіра, взаємодопомога, толерантність, здатність до кооперованих дій, віра людей у свої сили, зорієнтованість на громадські справи, почуття відповідальності. Отже, говорячи про розвиненість громадянського суспільства в Україні треба мати на увазі як інституційний, так і культурний його аспекти, певну послідовність та тривалість їх формування.

Розвинене громадянське суспільство справді служить підґрунтям демократії. Однак, по-перше, це не означає, що часова послідовність перетворень у перехідних суспільствах іде від громадянського суспільства до політичної демократії. Там, де перехід до демократії здійснюється від тоталітаризму, послідовність суспільних перетворень — порушена. І як би ми не уникали розмов про соціальне чи політичне “будівництво”, елемент свідомого конструювання — спочатку уявлень про бажаний інституційний дизайн суспільної системи, потім формальних, законодавчо окреслених інститутів — завжди присутній.

За комуністичного режиму не було громадянського суспільства. Навпаки, режим досягнув значних успіхів у формуванні “нової людини” (так званого *homo sovieticus*). То звідки ж тепер, в умовах посткомуністичної

України, можуть взятися “творці” громадянського суспільства? Як тут можуть з’явитися “свідомі громадяни”, що не мають страху перед владою, розуміють свою громадянську роль і місію, коли за попереднього режиму “культивувалися цинічні, сервільні особистості, вправні в лицемірному “подвійному мисленні й мовленні” [23, с. 76]. Чи може з “нічого” виникнути “щось”?

Відповідь непроста. І вона залежить від того, у межах яких теоретичних концепцій ми осмислюємо трансформаційні процеси в Україні. Так званий генетичний підхід, якого дотримуються багато транзитологів, доволі оптимістично стверджує, що “фактори, які забезпечують стійкість демократії, не обов’язково рівнозначні тим, що породили дану форму устрою політичної системи...” [24, с. 6]. На їх думку, динаміка демократичного транзиту залежить головно від “суб’єктивних чинників”: співвідношення політичних сил, наявності лідерів, від обраної елітою стратегії і тактики. І хоч вибір стратегії та здійснення реформ зовсім не обов’язково має бути наслідком демократичної переконаності правлячої еліти (на шлях реформ її можуть штовхати кон’юнктурні чи навіть зовнішні обставини), найуспішніше трансформування посткомуністичних режимів спостерігалось в тих країнах, де знайшлися лідери (або критична маса наділених політичною владою людей), здатні служити суспільству.

Значно песимістичнішими є погляди інституціоналістів, які дотримуються думки, що інститути змінити дуже важко, оскільки будь-які нові форми суспільних відносин, що встановлюються згори, з часом набувають старого змісту під впливом культури, що має велику силу інерції. Однак там, де нові інститути затримуються на достатньо довгий час, вони можуть змінити свідомість, відбитися на культурному рівні суспільного життя, перейти на рівень культурних кодів.

Сказане можна підсумувати таким чином, що тиск знизу є вирішальним чинником лише в суспільстві, де нові інститути “виростають” спонтанно, є наслідком так би мовити природно-історичного процесу, або ж у тих, де

суспільні перетворення (скажімо, демократизація) є поверненням до ще не забутої широкими верствами народу суспільної практики (ре-демократизація в Португалії чи Іспанії; відродження громадянського суспільства в Чехії). В інших випадках і транзитологи, і інституціоналісти, розходячись в оцінках термінів та ступеня ймовірності закріплення (консолідації) нових відносин, єдині в тому, що ініціатива і результативність переходу загалом перебуває в руках еліти. Бо хто, як не еліта, здатний спрямувати трансформацію на шлях енергійної демократизації і “вміло керувати переходом”, як про це пишуть транзитологи? І хто, як не еліта, може “затримати” нові інститути на доволі тривалий час, щоб їхні переваги стали очевидними загалу, а нормативні вимоги закріпилися в культурі?

Звичайно, було б добре, якби “середній” українець був такий мудрий та прогресивний, щоб він міг примусити еліту діяти так, як треба. Тоді від самого початку громадянське суспільство стало б підґрунтям стійкої демократії. Але такі сподівання на пострадянських теренах безпідставні. Формування громадянського суспільства, яке є інституційно-культуральним феноменом, не може йти “попереду” демократизації. В кращому випадку — це можуть бути паралельні процеси. І то з тим застереженням, що саме громадянське суспільство на початкових стадіях свого існування є більше формальним і потребує підтримки “ззовні” (з боку власних політичних еліт або розвинених громадянських суспільств в інших країнах).

В умовах зловживань владою і політичного безправ'я створення повнокровного громадянського суспільства — взагалі справа нездійснима. А створення правового поля — завдання знову ж таки для еліти. Саме негромадянськість української еліти, яка проявляється передусім у її нездатності поставити інтереси суспільства вище приватних інтересів та амбіцій, є головною перешкодою на шляху становлення громадянського суспільства. Встановлення непрозорих правил гри, порушення конституції і законів владною верхівкою, за які ніхто не несе відповідальності, постійна зміна виборчих процедур тощо — це все наслідок діяльності і “менталітету”

(або краще сказати — культури) правлячої еліти, того балансу сил різних її частин, який склався на сьогоднішній день.

У складі української еліти можна виділити принаймні чотири “шари”: колишня комуністична “номенклатура” (власне політична, господарська, військова); колишня політична контреліта — “дисиденти”, що тепер займається політичною діяльністю, створюючи переважно (але не виключно) національно-патріотичний напрямок у політиці близька до них, заангажована в політику з часів перебудови творча інтелігенція; нарешті, “нові люди” — бізнесмени й політики, професійна діяльність яких пов’язана із формуванням суспільно-політичних інститутів та здійсненням політики, а також інтелектуали (економісти, юристи, політологи), що обслуговують їхні політичні інтереси.

Найменш громадянська — остання група. І саме вона стає панівною силою в українському суспільстві.

Нова фінансово-політична еліта України, що здобуває щораз більший політичний вплив в Україні (а прагне до безроздільного панування) діє на засадах клієнтелізму і несе всі загрози, які з ним пов’язані. Вона незацікавлена автономному та відкритому функціонуванню інститутів громадянського суспільства. Така форма контролю може відтворювати вибірковий доступ до наданих прав, так що режим стає “злочинною” державою, якою править невидима сила незаконного суверена” [25, с. 68].

Отже, такі настрої поширені серед значної частини виборців України. До цього додається яскраво виражена перехідність соціальної структури суспільства, бідність широкого загалу, відсутність дієвого судового захисту. Саме ці чинники, а не міфічний “менталітет” є на заваді формуванню громадянського суспільства з міцними й дійовими структурами.

ВИСНОВКИ

На сьогодні наше суспільство перебуває в стані системної кризи. Особливо загострюються політичні, економічні, соціальні відносини. Тому так важливо дбати і про розвиток нашої державності і про формування громадянського суспільства.

Після проголошення незалежності України і вибору демократичного шляху розвитку держави з'явилося достатньо наукових праць, присвячених теорії громадянського суспільства. А це засвідчує, що теорія громадянського суспільства знаходить своїх прихильників в нашій державі. Біда тільки в тому, що ідеї громадянського суспільства залишаються ще мало відомими широкому загалу, слабо задіяними в нашому суспільному розвитку.

Визначення суті громадянського суспільства має важливе значення. Завжди слід пам'ятати, що громадянське суспільство це не якісь ізольовані індивіди, а комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади. Такий підхід до аналізу громадянського суспільства дає змогу зробити висновок про те, що воно має відображати громадянські відносини, взаємозв'язок всіх сфер суспільного життя людини.

Щодо нинішньої України, то формування в ній громадянського суспільства є завданням вельми тяжким і довготривалим. Протягом значного часу Україна перебуває у глибокому кризовому стані. Початкова орієнтація на політику «шокової терапії», лібералізацію цін, форсування ринкових відносин, заміна карбованця купоном, пропаганда і фактичне здійснення ідеї

невтручання держави у господарську діяльність призвели до обвального падіння товарного виробництва і розкрадення державних ресурсів, вибухового зростання цін та емісії, розвалу грошово-фінансової системи, формування мафіозно-спекулятивної структури з бурхливими темпами особистого збагачення.

Необхідно відзначити, що у нинішній Конституції і згадки немає про громадянське суспільство, на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей, м'яко кажучи, недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбиватиметься на процесі формування громадянського суспільства, серцевини правової держави.

Однією з головних проблем розвитку громадянського суспільства є питання структуризації політичного простору.

На сучасному етапі розвитку прийнято говорити про новий суспільний устрій, процес становлення якого відбувається в багатьох країнах, як про суспільство змішаного типу, що проходить різні етапи на шляху до суспільства соціальної злагоди. Результатом і внутрішнім джерелом розвитку систем нового типу є соціальна орієнтація на реалізацію потенціалу людської особистості, забезпечення вигідних умов й життєдіяльності.

Соціально-економічна політика, що проводиться нині в Україні, на жаль, не забезпечує стабільних умов для реалізації можливостей переходу до суспільства такого типу.

У кінцевому рахунку все ж таки є всі підстави сказати, що молода українська держава обрала в цілому правильний шлях, шлях цивілізованого суспільства, яке ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Передусім, і це найголовніше, Україна стала незалежною державою з перспективними конституційними намірами стати демократичною і правовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – К.: Альтера, 2013. – 524 с.
2. Кириченко В.М. Теорія держави і права / В. М. Кириченко. - К.: Центр навчальної літератури, 2012 – 264 с.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2014. – 240 с.
4. Зайчук О. В. Теорія держави і права / О. В. Зайчук. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 688 с.
5. Омельчук О. М. Історичні аспекти розвитку громадянського суспільства у теоріях соціальної дії / О. М. Омельчук // Університетські наукові записки. – 2010. – № 2. – С. 249 – 254.
6. Ковальчук В. Б. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади / В. Б. Ковальчук // Право України. – 2014. – № 4. – С. 91 – 98.
7. Папірна А.В. Теорія держави і права: Навч. посіб / А. В. Папірна. — К.: Знання, 2013. — 333 с.
8. Козенко Ю. О. Правова свідомість людини як аксіологічна сутність її поведінки / Ю. О. Козенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 8 – 12.
9. Колодій А. О. Праворозуміння: теорія, політика, практика / А. О. Колодій // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 12 – 18.
10. Конституція України [Електроний ресурс]: Закон України, від 30.09.2016 № 1401–ІІІ. – Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

11. Коваленко І. П. Громадянське суспільство як об'єкт міждисциплінарних досліджень / І. П. Коваленко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – № 33. – С. 220 – 226.

12. Журавський В. С. Конституційне право України / В.С. Журавський. – К.: "Ін Юре", 2012. – 187 с.

13. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права: навч. Посіб. / В. В. Копейчиков. – К. Юрінком, 2009. – 317 с.

14. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки)/ П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2012.- 576 с.

15. Гаєць В. І. Державність України. На шляху до громадянського суспільства / В. І. Гаєць // Віче.-2001. – №5. – С.16 – 19.

16. Демишель А. Ф. Іститути та влада Франції / А. Ф. Демишель // Держава і право. - Х: Прогресс, 2009. - С. 39-40.

17. Ільїн І. А. Про приватну власність / І. А. Ільїн // Філософія власності. – 2010. - С. 127-128.

18. Франк С.Л. Духовні основи суспільства / С. Л. Франк // Філософія власності. – 2009. - С. 141-152.

19. Громадянська нація: сутність, шляхи і стадії її формування в Україні [Електронний ресурс] : Антоніна Колодій. До питання про сутність, шляхи і стадії формування громадянської нації в Україні // Народознавчі зошити. – Режим доступу: <http://cc.bingj.com/cache.aspx?q=%22>. – Назва з екрану.

20. Горленко В.В. “Стан розвитку громадянського суспільства в Україні та в країнах Західної Європи” [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/>. – Заголовок з екрану.

21. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 р. № 964 – IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

22. Цокур Є. В. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. В. Цокур // Політичний менеджмент. – 2009. – №3. – С.129-136.

23. Кін Джон Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Джон Кін. — Київ: КІС; АНОД, 2000. — С. 77-78.

24. Растоу Д. А. Перехід до демократії: спроба динамічної моделі // Поліс. — 2009. — №5. — С.5 – 9.

25. Орзіх М. П. Основи правознавства: Навч. Посібник / М.П. Орзіх. — Одеса: "Юридична література", 2011. — с. 459.